

KUR'ÂN-I KERİM'İN TEFSİRİ VE MA'ÂNİL-KUR'ÂN MÜELLİFLERİNİN KUR'ÂN TEFSİRİ'NE GETİRDİKLERİ

Ali EROĞLU (*) ✓

ÖZET

Araplar, Kur'ân'ı ilk duydukları zaman, onun eşsiz üslubu ve güzel ifadesine hayran oldular. Böylece, kendisine inen Kur'ân'ı yorumlamak ve tebliğ etmek görevi verilen Hz. Muhammed, onun mana ve maksatlarını açıklamaya çalıştı. Çünkü Kur'ân'ı açıklamak, onun için ilahi bir görevdi.

Kur'ân'ı tefsir etmenin en iyi yolu, ilk olarak bizzat Kur'ân'a baş vurmaktır. Çünkü, kelimelerin lugat ve Kur'ân'daki orijinal manalarını kavramak ancak bu yolla mümkün olacaktır. Müfessirler, bazı konuların tefsirlerini Kur'ân'da bulamadıkları zaman, sahih sünnete ve aynı zamanda sahabelerin sahih tefsirine baş vurmuşlardır.

Kur'ân Arapça indirildiğinden dolayı, müfessirler onun nüzulü dönemindeki Arapça'yı dikkate almışlardır. Bu gün, yeni toplumsal problemleri çözmek için yapılan her bilimsel çalışma, kullanılan bilimsel disiplinlerin çerçevesi genişletilerek Kur'ân ışığında incelenebilir.

Geçmiş ve geleceği birleştirmeli ve eski tefsir kültürünün gelecek için önemli bir aşama olduğu unutulmamalıdır. Klasik tefsir kültürünü körü körüne kabul etmek veya dikkate almamak kadar çağdaş tefsir kültürünü yüceltmek veya yadırgamak da yanlıştır. Bu sebeple, Nadr b. Sumeyl, Ferrâ, Ebû Ubeyde, İbn Kuteybe, Muberrid, Ebû İshak ez-Zeccâc gibi filolog müfessirlerin tefsire katkıları unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Arapça, Filolog müfessirler, İlmî disiplinler

Commentary of The Qur'an and Philologist Commentators' Contributions to Commentary

ABSTRACT

When Arabians had heard the Qur'an first, they were filled with admiration for its unique style and beautiful expression. Thus, Prophet Muhammed tried to explain its meaning and intentions of the Qur'an.

The best way in commenting Qur'an is resorting to itself first.

Meanings of words in Qur'an and dictionary must be considered. Also, when commentators can't find commentary of some topics in Qur'an, they must refer to the Sunna and word of companions of Prophet.

Since Qur'an was revealed in Arabic, the commentators must consider Arabic and contemporary scientific disciplines. It is error that we receive the classical commentaries without criticizing and also the contemporary commentaries with sublimating. Because of this, we mustn't forget philologists commentators such as Nadr b. Sumeyl, Ferrâ, Ebû Ubeyde, İbn Kuteybe, Muberrid, Ebû İshâk, ez-Zeccac, and their contributions to commentary.

Key Words: Qur'an, Commentary, Arabic, Philologists Commentator, Scientific disciplines

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Toplumlarda ortaya çıkan her yenilik, her fikir, her hareket az veya çok tepkiyle karşılaşılır, şaşkınlık doğurur, insanların odak noktası haline gelir. İnsanlar bu yeniliği anlamaya ve onu izah etmeye çalışırlar. Böylece toplumlarda fikrî, ilmi ve kültürel canlılık baş gösterir. Kur'ân-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'e inişi de o dönemde görülmemiş bir olaydır. İnmeğe başladığı andan itibaren Araplar'da fikrî, ilmi ve kültürel canlılık meydana getirmiştir. Ondaki üslûb ve ifade güzelliği Arapların dikkatini çekmiştir, çünkü Kur'ân'ın kendine has, eşsiz, hiçbir ifade tarzına benzemeyen bir üslubu vardır. Evren ve evrendeki her varlığın işleyiş ve düzenini en ince ve özlü manalarla ortaya koyan, ne şiir ne de nesre uymayan bu harika üslup, zihinlere yatkinlığının yanında, Kur'ân'ın en kısa âyetinin bir benzerini meydana getirmeyi de imkânsız kılan bir özellik taşımaktadır. Kur'ân okunduğunda, meydana gelen ahenk ve musîkî âyetler ve sûreler arasındaki insicam, insanları hayran bırakacak şekilde olağanüstüdür. Ondaki belâgat ve fesahat en üst seviyededir.

Onun için, Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Araplar, hiç görmedikleri, duymadıkları, bu ilâhî ifadeler karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdi. Çünkü ona ne ad koyacaklarını dahi bilememişlerdi. Şiir mi? Kâhin sözü mü? Sihir mi? acaba hangisi? Kur'ân'ı dinlemekten kendilerini alamamışlar ve O'nun büyüü etkisinden kurtulamamışlardı. İster istemez, onun bu etkileyici üslûbuna teslim oluyorlardı. Ne, anlatmak istediğini merak ediyor ve bu merak sâikiyle Resûlullâh (s.a.v.)'a soruyorlardı

“Sen, bize Arap kelâmına benzer bir “söz” getirdin. Öz Arap olmamıza rağmen, O'nu anlayamıyoruz.” Resûlullâh (s.a.v.) cevabında “Rabbim bana öğretti. Ben de öğrendim”¹ buyuruyordu. Kur'ân'ın mana ve maksatlarını onlara açıklamaya çalışıyordu. Çünkü o, Kur'ân'ın hem lafız hem de manalarını açıklamakla görevlendirilmişti².

Binaenaleyh Kur'ân ve tefsir araştırmaları, ilk defa, Resûlullâh (s.a.v.)'in devrinde başlamış ve tefsir ilmi İslâm'ın öz bünyesinden doğmuştur diyebiliriz.

Hiç şüphesiz Kur'ân'ı anlamanın en güzel yolu, önce Kur'ân'a baş vurmak, onu bütünlüğü çerçevesinde ele almaktır. Çünkü, gerek Kur'ân âyetlerinin kendi bünyelerinde, âyetin başı ile sonu arasında, gerek âyetler arasında sîbak ve siyak ilişkisi ve gerekse Kur'ân'ın tüm cüzleri arasında münasebet bulunduğu inkâr edilemez bir hakikattir. Kur'ân araştırmaları göstermiştir ki, Kur'ân, en küçük parçasından, en büyük parçasına kadar fikrî bir uyumluluğa ve bütünlüğe sahiptir. En küçük parçası olan kelimelerden başlayarak, terkipleri, cümleleri, belli konulardaki âyet grupları ve kıssaları vs. gibi daha büyük Kur'ân pasajlarının birbirine mükemmel bir şekilde münasebeti vardır. Bu sebeple gerek kelimelerin, çeşitli cümleler içindeki lûgat manalarının tespiti, gerekse Kur'anî atmosfer içerisinde kazandıkları orijinal manaların kavranması, ancak Kur'ân'ın bütünlüğü içinde mümkün olabilecektir³.

1) el-'Akk, Hâlid Abdurrahman, *Usûlu'l- Tefsir ve Kavâ'iduhu*, Beyrut, 1994, s.32.

2) “Sana Kur'ân'ı indirdik ki, insanlara ne indirildiğini açıklayasın.” Nahl, 16/44.

3) Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul, 1993, s.47-48.

Öyleyse Kur'ân tefsir edilirken, önce Kur'ân'a baş vurmali; O'nu çok dikkatli ve titiz bir şekilde incelemeli, âyetler arasında mukayeseler yaparak, sıhhatli bir sonuca varılmalıdır. Çünkü Kur'ân'ın bir yerinde kapalı bir ifade, başka bir yerde tavih; bir yerde veciz ve kısa olarak geçen bir manâ, diğer tarafta tafsilatlı; bir yerde mutlak olan, diğer tarafta kayıtlı; bir yerde umûm olan diğer yerde tahsis edilmiş olabilmektedir.

Kur'ân'ın kendi içinde tefsiri bulunamayan konularda, Sünnet, göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü, daha önce belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamber, Kur'ân'ı açıklamakla görevlendirilmiştir⁴. O, "Bana Kur'ân ve O'nun gibisi (sünnet) verildi."⁵ beyanında bulunmuştur. İmâm Şafî "Hz. Peygamberin hükmettiği her şey, Kur'ân'dan anlamış olduğudur."⁶ demiştir. Şu halde Kur'ân tefsirinde sünnetin önemi büyüktür. Ancak bu konuda titiz davranarak, mümkün meritebe, sahih olanlarını anlamak, zayıf ve uydurma olanlarından sakınmak gerekir.

Sünnetten delil bulunmadığı durumlarda sahabe'nin tefsire dair görüşleri değerlendirilmelidir. Çünkü vahyi bizzat müşahede eden, nuzûl sebeplerine vakıf olan ve Resûl-lâh'ın rahle-i tedrisinde sürekli bulunan Sahabe, "Kur'ân'ın tefsiri konusunda en fazla söz söyleme yetkisine sahiptir", diyebiliriz. Özellikle sebab-i nuzûl ve neshe dair söyledikleri ihmal edilmemelidir. Çünkü bu konulara dair sözlerine, merfû hadisler gibi itibar edilmiştir. Ancak, bu konuda da rivâyetlerin sıhhatini araştırmak esastır⁷.

Kur'ân tefsirinde baş vurulacak en önemli vasıtalarından birisi de Arapça'dır. Çünkü Kur'ân Arap diliyle inmiştir. Fakat bu konuda az kullanılan manalardan sakınmalı daha ziyade, Kur'ân'ın indiği devirde revaçta olan kullanımlara yer verilmelidir⁸. Arap dilini bilmeden Kur'ân'ı tefsire kalkışmak hiç de müsbet bir tavır olarak görülmemiştir. Nitekim, Beyhakî, Şuabu'l-İman'ında, İmâm Malîk'in şu sözlerini nakleder: "Arap dilini bilmediği halde Kur'ân'ı tefsire kalkışan birini elime verseler, ibret-i âlem için onu cezalandırırım."⁹

Bu sözde, Kur'ân tefsirinde, Arap dilinin önemini ve fonksiyonunu açık bir şekilde ortaya koyma vardır. Hiç şüphesiz Kur'ân'ı anlamak için Arapça, bir gaye değil, önemli fonksiyonu olan bir vasıttadır. Öteden beri eski ve yeni pek çok araştırmacı bu konuya dikkat çekmişlerdir¹⁰. Zaman zaman Kur'ân tefsirinde gördükleri eksikliklerin Arap dili ve edebiyatını bilmemekten kaynaklandığını çok açık bir dille ifade etmişlerdir. Çün-

4) Nahl, 16/44.

5) Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitabu's-Sünne, Beyrut, 1988, II,610; et-Tirmizî, *Sünen*, Kitabu'l-İlm, 10, Kahire, 1937, V, 37; İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime, 2, Beyrut, I,6.

6) İbn Kesîr, Ebû'l- Fidâ İsmail b. 'Ömer, *Tefsiru'l- Kur'âni'l- Azîm*, Mısır, tsz, I,3.

7) es-Suyutî, Celâluddîn, *el-İtkân fi Ulûmi'l- Kur'ân*, Beyrût, 1973, I,176.

8) es-Suyutî, *a.g.e.*, I,180.

9) el-Beyhakî, *Şu'abu'l- İmân*, Beyrût, 1990, II,462.

10) el-Ferrâ, Yahya b. Ziyâd, *Me'âni'l- Kur'ân*, I,20; el-Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, *Kitabu'l-Hayavan*, Tahkik ve Şerh; Abdusselam Harun, Beyrut, 1965, I, 153; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I,15-16.

kü, Kur'ân'ın dili Arapça'dır. Onun manalarını anlamının yolu, Arap dilinin kurallarını bilmektir. Aksi takdirde Arapça'yı bilmeyenlerin hata yapmaları, Kur'ân'ı yanlış anlamaları kaçınılmaz olur. Bu kurallar, lügat başta olmak üzere, sarf, nahiv, ma'anî, beyân ve bedî ilimleridir. Özetle dilin fesahat ve belâgatını ifade eden her şeydir¹¹. İbn Rüşd "(Kur'ân'ı anlamak için) Arap dilini bilmeye ihtiyaç yoktur" diyen bir kişiyi cehaletle itham etmiş, dinin, İslâm'ın ancak Kur'ân'ın dilini bilmekle öğrenilebileceğini, çünkü Yüce Allah'ın Kur'ân'ı Arapça bir dille indirdiğini söylemiştir¹².

Şâtübî, "Kur'ân'ın manasını anlamak isteyen kimse bilsin ki, bu ancak Arap dili sayesinde anlaşılır. Arapça olmaksızın onun manasını anlamak mümkün değildir." demektedir¹³.

Sahabe de Kur'ân'ı tefsir ederken Arap diline başvurmuştur. Çünkü Kur'ân Arapça'dır. "Şüphesiz biz Kur'ân'ı Arapça bir kitap olarak indirdik, tâ ki, kafa yorasınız."¹⁴ O halde onun mana ve maksatlarını anlayabilmek için Arap dilini iyi bilmek gerekir. İşte İbn Abbas, Kur'ân lafızlarının bir çoğunun manasını anlayabilmek için Arapça'ya, Arap şiirine baş vuruyor. İşte Hz. Ömer, "ev ye'huzehum ala tehavvuf" âyetini¹⁵ minberde okuyor, manasını bilmiyor ve Huzeyl kabilesinden bir bedevî kalkıp izin istiyor ve âyeti manalandırıyor. Şahit olarak bir şiir okuyor. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ey İnsanlar! Cahiliye devrindeki şiirinizi bırakmayın Çünkü onda kitabınızı tefsir edecek şeyler vardır." diyor¹⁶. Ayrıca İbn Abbas, "Şiir Arab'ın divanıdır. Allah'ın Arap diliyle indirdiği kitap'tan bir kelimenin manasını anlamazsak, Arab'ın divanına baş vururuz. O'nun manasını oradan araştırırız"¹⁷ diyor. Böylece Kur'ân tefsirinde Arap dilinin ne kadar önemli olduğuna bir daha dikkat çekiyor. Ancak, Arapça'nın, Kur'ân'ı anlamak için yegane ve yeterli kaynak olmadığı bilinmelidir. Hatta İbn Kayyım el-Cevziyye, bu konuda çok dikkatli davranılması gerektiğini belirterek, sadece i'râbla yetinilmemesine dikkat çekiyor. Çünkü bunun, kelâmın sadece bir manasının ortaya konabileceğini ve bu yüzden diğer manaların ihmaline neden olunabileceğini ve bunun sonucu, Kur'ân'ı tahlil ve irâb eden bir çok kimsenin hata edebileceğini belirtiyor¹⁸.

İbn Cinnî de, "eğer tefsir manasının yanında i'râbın takdiri mümkün olursa, bu yapılabilir. Çünkü bunun ötesinde bir alternatif yoktur. Ancak takdir edilen i'râb tefsir manasına aykırı olursa, tefsiri mana alınır, i'râb tashih edilir," der¹⁹.

11) Tahir b. 'Âşûr, *Tefsiru'l- Tahrîr ve'l- Tenvîr*, Tunûs, ts. I, 18.

12) Tahir b. 'Âşûr, *a.g.e.*, I,20.

13) eş-Şâtübî, İbrahim b. Musa, *el-Muvâfâkât*, Mısır, 1975, II, 64-76.

14) Yûsuf, 12/2.

15) Nahl,16/47.

16) eş-Şâtübî, *a.g.e.*, II, 87- 88.

17) es-Suyutî, *a.g.e.*, I,119; Attâr, Ahmet Abdu'l- Gafûr, *Mukaddimetu's- Sîhâh*, Beyrût, 1984, s. 28.

18) el-'Akk, *a.g.e.*, s.148.

19) İbn Cinnî, Ebû'l- Feth Osmân, *el-Hasâis*, Tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrût, 1952, I, 284.

Kurtubî, "Kur'ân'da bulunan garip kelimeler, ihtisar, hazf, ızmar, takdim ve tehir gibi hususlarda rivâyet ve nakle dayanmaksızın sadece Arapça'nın zahirine dayanmanın doğru olmadığını söyler. Söz konusu hususların bir çoğu, her şeyden önce nakille bilenebilir. Ancak bu sayede bir kısım yanlışlıklardan korunabilir, der. Hazf ve ızmara dair çok yerinde bir misâl de getirir²⁰.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Kur'ân'ı tefsir edebilmek için, Arap dili ve edebiyatını bilmek önemli olmakla birlikte, Kur'ân'ı anlamak için yeterli vasıta değildir. Bunun ötesinde daha başka bir kısım bilgelere de ihtiyaç vardır. Nakil konusunun hiç ihmal edilmemesi gereken bir husus olduğu da açıkça ortadadır. Yoksa sahabiler, kendileri Arap oldukları halde, Hz. Peygamber'e "bizim bilmediğimiz bir Arapça ile bize hitap ediyorsun" şeklinde bir serzenişte bulunurlar mıydı? Demek ki onların anlayamadıkları, daha yeni duydukları, yabancı oldukları, hissettikleri bir kısım şeyler vardı. Peygamber'den duydukları herşeyi anlayamadıkları bir hakikati.

Ama burada şunu tekrar vurgulamak istiyorum: Kur'ân'ı tefsir edebilmek, âyetler arasında mukayeseler yapabilmek ve âyetlerdeki bir kısım kelime ve terkiplerin manasını ortaya çıkarabilmek için, "klasik dil, bedî-beyân, İrabu'l-Kur'ân, Garîbu'l-Kur'ân, vs. gibi ilimleri hazmedip, pratik bir değere dönüştürerek daha ileri bir seviyeye taşınmalı ve zorunlu ilişkiden dolayı, düşüncüyü daha sağlam temellere oturtmanın bir yolu olarak karşımıza çıkan dilbilim ve semantik ışığında kullanılabilir bir hale getirilmelidir. Böylece bu alan, Kur'ân lâfızlarının değişken anlam ve açılımlara delâletini belirlemede vaz geçilmeyecek bir düşünce ve hikmet damarı addedilmelidir."²¹

Yeni durumlar ve düşüncelerle âyetler arasındaki alaka ve münasebetleri kurarken şu kaideye mutlak riâyet edilmelidir: "Lafzın, Arapça olarak uygun ve elverişli olduğu çerçevesinin dışına çıkmamak, kesin bir delil olmaksızın zâhir ve râcih manasından uzaklaşmak, apaçık bir zorlamaya düşmemek ve nihayet aslî anlamından udûl etmemek. Zira, Kur'ân'ın genel çerçevesini zorlayacak olan bu yorum tekniği ve akla uyarılma girişimi, Kur'ân ötesi değil, tam aksine Kur'ân dışı, daha açık bir anlatımla, Kur'ân'dan başka bir şey olacaktır. O halde Kur'ânî lafızların delâlet imkânını son sınırlarına kadar götürürken, amacı, beşeriyeti, mebde ve muntehâ buutları içinde kemale erdirmek olan Kur'ân çerçevesi, tefsir eğilimleri, dışına taşamayacakları bir mecrâ olmalıdır."²²

Kur'ân'ın ihtiva ettiği hakikatların anlaşılabilmesi; beşeriyete sunduğu hidayetin, tüm insanlar için yegane çıkış yolu olduğunun gösterilebilmesi için, Kur'ân'ın yorumu yapılırken müracaat edilecek ilmî disiplinlerin dağılımı geniş tutulmalıdır²³. İctimaî ve fen bilimleri alanında yapılan araştırmalar; bunun sonucu meydana gelen ilmi gelişme-

20) el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1968, I,34.

21) Kılıç, Sadık, "Yazılacak Tefsir Nasıl Olmalı?" *Yeni Ümit*, Sayı: 25, İzmir, 1994, s.19.

22) Kılıç, a.g.m., s. 19.

23) Kılıç, a.g.m., s. 22.

ler ve buluşlar, göz ardı edilmemelidir. Hatta yeni yeni ortaya çıkan toplumsal problemlerin çözümü ve toplumların refahı için yapılan her ilmi alandaki çalışmalar, Kur'ân ışığında bir değerlendirmeye tabi tutulmalı; Kur'ân'ın insanlar için hedeflediği hidayetin evrenselliği en güzel bir biçimde takdir edilmelidir.

Öte yandan tabiûn başta olmak üzere geçmiş müfessirlerin görüşleri, bıraktıkları ilmî miras, tamamen zamanı geçmiş meta gibi düşünülmemelidir. Bunlar da ciddi bir tetkikten geçirilerek, değerlendirilmeli, geçmişle gelecek arasında bir köprü kurarak, geçmişin kültürünün gelecek için önemli bir merhale olduğu bilinci yitirilmemelidir. Çünkü Kur'ân ve tefsir araştırmacılarının hiçbiri, ilim tarihine damgasını vurmuş bu kültür birikiminden mustağni kalamadığını, yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Durum böyle olunca, yeniden Kur'ân'a dönmek parolasıyla, bu kültür birikimini bir çırpıda silip atmamak düşüncesinin, gerçekçi bir tutum olarak itibar edilmesi imkânsız bir tavır olarak gözükmektedir.

Geçmişte yapılan tefsir çalışmalarını tabulaştırarak, Kur'ân tefsiriyle ilgili her ne varsa yazılmış çizilmiş bundan böyle yapılacak bir şey kalmamıştır, şeklinde tamamen geleneksel ve kati bir tutum izlemenin de doğru bir yaklaşım olacağını söylemek oldukça güçtür. Çünkü toplumlar, durmadan değişime uğramaktadır. Toplumlarla birlikte gelenekler ve görenekler de değişmekte; toplumların bünyesinde çözümlenmeyi bekleyen yeni yeni problemler ortaya çıkmaktadır. Bunların maddi ve manevi tarafları vardır, bütün bunlara çareler ve çözümler aranmaktadır. Böyle bir atmosfer içinde, toplumun dertlerini ve ızdırablarını dindirmede; eski ulemanın düşünceleriyle yetinmek yeterli olmayacaktır.

Öyle ise, Kur'ân'ı, onun emirleri doğrultusunda, bu ilme büyük katkıları olan otoriteleri, onların eserlerini, ilmî anlayış ve sorumluluğa uymayan abartılmış bir saygı ve bağlılık ruhuyla, kendi zihnî ve fiilî atılım gücümüzün önüne engel yapmadan, onların çözüm getirci dinamik yöntemlerinden ilham alarak, seçmecî ve değerlendircî yaklaşımlar Kur'ân'ı başka bakış açılarıyla yeniden yorumlamak çabası içinde olmak daha akılcı ve daha doğru bir yol olacaktır. Zaten öteden beri Kur'ân'ı tefsir eden alimler, kendilerinden önce Kur'ân'ı yorumlayanların görüşleriyle mukayyet kalmamış; yeni görüş belirtmelerine onları bir engel görmemişlerdir. "Onların fikirleri dışında bir şey söylemeyelim" şeklinde bir düşünceye kapılmamışlardır. Böyle olsaydı, muteahhirun alimlerinin tefsir konusunda, istinbat yoluyla ulaşılmış olduğu pek çok nükte ve inceliklerin red-dolunması gerekecektir. Fakat hiç de böyle olmamıştır. Çünkü "Allah'ın Kitabı'nı yorumlayıp insanlara ulaştırmak isteyen kimse, ancak ve ancak Kur'ân ruhuyla mukayyed olabilmelidir. Allah'ın Kitabını yorumlarken önceki ulemanın görüşlerine mutabık olma, muarız olmama endişesini taşımamalıdır. Aksi takdirde bağımlı bir ruh ve havayla problemlere çözümler önerilemeyecektir. Böyle yapan kişi, sadece geçmişî şu anda yaşama endişesi duyan birisidir. Kur'ân üzerinde tefekkür ve tedebbür müktesabatı bulunan bize kadar ulaşılmış tefsirler, her ne kadar onu anlamamıza yardımcı oluyorsa da, onların doğrulukları dahî, nihaî tahlilde, Kur'ân'ın bizatihi kendisinden elde edilecek anla-

yiş (Kur'ân dünyası, Kur'ân ruhu) ile değerlendirilecektir²⁴. Neticede de, İslâm toplu-
munda, şu anda müşahede ettiğimiz, verileri aşamayan, bilinenin daha ötesine geçeme-
yen, yeni tarihi sayfalar katedemeyen; özümseyip ibdâ yolunu açamayan durgunluk ve
güçsüzlük²⁵ böylece aşılacaktır.

Binaenaleyh Kur'ân'ın anlaşılması, düşünülmesi ve yorumlanmasını sadece önceki
alimlere ait kılmak; Kur'ân tefsirlerini ve Kur'ân'la ilgili yapılan değerleri, araştırmala-
rı sadece önceki asırlarda yapılanlarla sınırlamak; İslâm'ın ilk asırlarında yaşayan alim-
lerin, Kur'ân ilimlerini, Kur'ân kültürünü genişçe araştırdıklarını, söz konusu Kur'ân
ilimlerinden hiçbir şeyi eksik bırakmadıklarını söylemek ve sadece onlardan nakille ye-
tinmek zihniyetini normal karşılamak nasıl mümkün değilse, aynı şekilde önceki alim-
lerin yaptıkları değerli çalışmaları, bir tarafa iterek gözardı etmekte normal sayılamaz.
Böylesi bir davranışın, hem öncekilere ve hem de sonrakilere haksızlık olacağı bilinme-
lidir. Kur'ân'la ilgili yapmış oldukları değerli çalışmaları takdir etmek her akli selimin
yapması beklenen bir husustur. Çünkü, Kur'ân ilimlerine ve tefsirlerine dair çok değer-
li eserler veren Taberî, Beğavî, Kuşeyrî, Abdülkâhîr Cürçânî, Gazzalî, Zemahşerî, Rağîb
el-İsfahanî ve Razî gibi büyük dahileri unutmak mümkün olabilir mi? Elbette eksik bı-
raktıkları mes'eleler ve konular olmuştur. Hatta yanıldıkları yönler de olabilecektir. Ama
şu bir gerçek ki bize büyük bir kültür mirası bırakmışlar ve bu bakımdan onlara minnet
duyulmalıdır.

Öte yandan muasır alimlerin öncekilerin eksik bıraktıkları hususları ikmal edecekle-
rine; onların, hasbelbeşer yaptıkları yanlışları düzeltereklerine, toplumda zuhur eden
problemleri, Kur'ân ışığında, çözümlmek için, değerli çalışmalar yapacaklarına ve yap-
mağa devam ettiklerine inanmamak, görmezlikten gelmek de haksızlık olacaktır.
Kur'ân'ı yeniden tetkik ederek, yeni yeni bir kısım yorumlar getirmek, geçmişle bağla-
rın koparılması şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü asırdan asra, nesilden nesle sürüp
gelen bu büyük kültür birikiminden yararlanmadan, geçmişe tamamen kapalı, yeni yeni
fikirler ve yorumlar gündeme getirmek iddialarının ne derece haklı olduğu tartışma ko-
nusudur. Hatta bu iddia sahiplerinin, kendilerine göre, sundukları yorumlar, ciddi bir tet-
kikten geçirilecek olursa, geçmişte yapılan yorumların, bir başka üslup ve anlatımla ye-
niden aksettirilmiş şeklinde başka bir şey olmadığı anlaşılabilir. Yani iddialara rağ-
men, geleneksel tefsir metodunun devam ettirildiği ve yeni olduğu ileri sürülen fikirle-
rin geçmişin izlerini aksettirdiği gözden kaçmayacaktır. En azından geçmiş ulemanın
Kur'ân'ın dili fesahat ve belagatıyla ilgili yaptığı çalışmaları bir tarafa bırakmak müm-
kün olmayacaktır.

Bu noktadan hareketle, hicri ikinci ve üçüncü asırlarda, Kur'ân üzerine yapılan filo-
lojik çalışmaların, Kur'ân tefsirine neler kazandırdıklarını ve bu sahada yapılan belli
başlı çalışmaları esas alarak, kaydedilen gelişmeleri belirlemeye çalışacağız. Bunlar, Ga-

24) Fazlur Rahmâm, *İslâm ve Çağdaşlık*, Türkçesi: A. Açıkgenç, H. Kırbazoğlu, Ankara, 1990, s. 75.

25) Kılıç, a.g.m., s. 37.

rîbu'l-Kur'ân, Mecâzu'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân, Müşkilu'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kur'ân adı altında telif edilen eserlerdir. Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın (311/923) Me'âni'l-Kur'ân'ı da buna dahildir.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Kur'ân'la ilgili filolojik çalışmaların, sahabe devrinde, Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması güç ve müşkil âyetlerinin şerh ve izahı ile başlamış olduğu söylenebilir. Rivâyetlere göre, bu işi en belirgin bir şekilde ortaya koyan da İbn Abbas (r.a.)dır. Çünkü İbn Abbas, Kur'ân'la ilgili Nâfi' b. Ezrak (65/684)'ın sorularına şiiirden şahitler getirerek cevap vermiştir²⁶. Böylece bu geleneksel bir hal almış; ondan sonra gelen müfessirleri etkilemiş; tâ zamanımıza kadar sürüp gelmiştir.

İbn Abbas'tan başlayarak Ebû İshâk ez-Zeccâc'a kadar, Kur'ân kelimelerinin lügatı, iştikakı, î'râbı ve manaları bakımından uğranılan güçlükleri halletmeğe çalışan pek çok eser yazılmıştır. Büyük bir kısmı zamanımıza kadar gelmeyen bu eserlerin sayısı, Zeccâc'a kadar olan süre içerisinde, otuz beş civarındadır²⁷. Bu konuda bize kadar ulaşan ilk eserin kime ait olduğu tartışma konusudur. Bu işi ilk başlatan İbn Abbas olduğunu söyleyenlerin yanında, bu konuda ilk telif edilen eserin, Ebû Sa'id Ebân b. Tağleb el-Bekrî (141/758)'nin Garîbu'l-Kur'ân'ı olduğunu söyleyenler de vardır. Bazıları da bu konuda ilk telifin, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ'nın Mecâzu'l-Kur'ân'ı olduğu görüşündedir. Artık bundan sonra bu konuda telif edilen eserlerin ardı arası kesilmemiş; hemen hemen, zamanımıza kadar, her asırda²⁸ Kur'ân filolojik çalışmalara mevzu olmuş; Arapça başta olmak üzere, çeşitli dillerde, Kur'ân kelimelerini inceleyen yüzden fazla eser yazılmıştır.

Burada dikkat çeken bir başka husus, Ebân b. Tağleb'den, Zeccâc'a kadar gelen süre içerisinde, telif edilen eserlerin aynı konuları işlemelerine rağmen, başka başka isimlerle ifade edilmeleridir. Hatta, biyografik eserlerde bir müellife Garîbu'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân ve Me'âni'l-Kur'ân adıyla üç ayrı eser; nisbet edildiği ve müelliflerin hemen hemen hepsinin birbirinin talebeleri olduğu görülmektedir²⁹.

Nitekim, İbn Nedîm, Ebû Ubeyde'nin Kur'ân'la ilgili Mecâzu'l-Kur'ân, Garîbu'l-Kur'ân, Ma'ani'l-Kuran, İ'râbu'l-Kur'ân diye dört ayrı eserinden bahsetmektedir³⁰. Mecâzu'l-Kur'ân'ı tahkik eden Fuat Sezgin, buna şüpheyle bakmakta ve söz konusu isimler altında, tek bir kitab'ın kasedildiğini; bunun da elimizde bulunan Mecâzu'l-Kur'ân olduğunu belirterek şöyle demektedir:

26) İbnü'l- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım, *Kitâbu'l- İzâh fi'l- Vakf ve'l- İbtidâ*, Tahkik: M. Abdurrâhmân Ramazan, Dımaşk, 1971, I,62-110.

27) es-Semîn, Ebu'l- Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf el-Halebî, *Umdetu'l- Huffâz*, Tahkik eden, Mukaddimesi, İskenderiye, 1966, s.21-27.

28) es-Suyutî, a.g.e., I,115.

29) el-Kıfî, Ali b. Yûsuf *İnbâhu'r- Ruvât*, Neşr: Muhammed Ebu'l- Fadl İbrâhîm, Kahire, 1950-1973, I,14-22, 57-59, 219-220, 298, 305-306.

30) İbn Nedîm, Ebu'l- Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Neşr: Flugel, Beyrût, tsz, s.53.

“Öyle sanıyorum ki, Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'dan başka eseri yoktur. Bu isimler, ihtiva etmiş olduğu konulardan dolayı olabilir. Çünkü eser, Kur'ân'ın manalarından bahsediyor, garib sözcükleri açıklıyor. Bu esnada da i'râblarını yapıyor. Bütün bunları açıklarken de sık sık “mecâz” ifadesini kullanıyor. Nitekim, Zebidî'nin Tabâkâtü'n-Nahviyyîn'inde şöyle bir ifade var: “Ebû Hatim'e, Ebû Ubeyde'nin Mecâz adı verilen Garîbu'l-Kur'ân'ından sordum” Ayrıca İbn Hayyır el-İşbili'nin Fihrist'inde; Garîbu'l-Kur'ân ve Me'âni'l-Kur'ân'a dair ilk defa derlenen kitabın, Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı olduğu kayıtlıdır.

Mecâzu'l-Kur'ân'ın nüshaları, bu kitabın ismi hakkında bir kısım sözler taşımaktadır. İsmail Saib Sencer'deki nüshanın birinci cildinin başında, “Kitabu Mecazi'l-Kur'ân”, sonunda, “Garîbu'l-Kur'ân kitabının son yarısı”, Molla Murad'daki nüshada ise “Kitabu'l-Mecâz li Tefsiri Garibi'l-Kur'ân” başlığı vardır. Tunus nüshasının sonundaki ifade de buna benzemektedir.”³¹

Ahmed Sakr da, İbn Kuteybe'nin Garîbu'l-Kur'ân'ına yazdığı mukaddimede, “Şu üç isim: Garîbu'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kur'ân ve Mecâzü'l-Kur'ân, eskilerin örfünde ya eş anlamlı veya eşanlama yakın bir manada kullanılmışlardır. Bu, sonradan gelen araştırmacıların, Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ını tefsir kitabı değil, bir belâgat kitabı olduğunu söylemelerine neden olmuştur”³².

Muhammed Mahmûd ed-Dağîm, “bu eserlerin isimleri farklıdır. Açıkça Garîbu'l-Kur'ân denilmemiştir. Bazan Me'âni'l-Kur'ân, bazan İrabu'l-Kur'ân ve bazan da Mecâzu'l-Kur'ân isimleri verilmiştir. Halbuki bu eserlerde aynı şey hedeflenmektedir. O da, Kur'ân lafızlarının şerh ve izâhı ve bu izâhlara Arap kelâmından ve şiiirlerinden istişhad- da bulunmaktır”³³ şeklinde bir açıklamada bulunur.

Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'ân'ına yazılan sunuş yazısında da şöyle bir tesbit yapılmaktadır: “Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı, Me'âni'l-Kur'ân kabilinden bir (Kitaptır), pekçok büyük alim Me'âni'l-Kur'ân'a dair eser yazmıştır. Hatip el-Bağdâdî, (463/1070) Ebû Ubeyde'nin Me'âni'l-Kur'ân'ından bahsederken şöyle der: “Me'âni'l-Kur'ân konusunda telif yapanların ilki Ebû Ubeyde, sonra Kutrub, ondan sonra da el-Ahfeş'dir. Kûfeliler'den Ferrâ ve Kisâi de aynı konuda eser telif etmişlerdir. Ebû Ubeyde Kâsım İbn Sellâm, bu kitapları bir araya toplamıştır.”³⁴

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, bu kitapların hemen hemen hepsi aynı konuları ihtiva etmektedir. Bu yüzden olsa gerek ki, daha sonra gelen müfessirler, Me'âni'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân, Garîbu'l-Kur'ân, I'rabu'l-Kur'ân isimlerini taşıyan bu eserlerden nakilde bulunurken “gale Ehlü'l-Meani” ifadesini kullanmışlardır.

31) Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, Mukaddime, I, 18.

32) İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Kur'ân*, Mukaddime, Kahire, 1958, s. 3.

33) es-Semîn, *a.g.e.*, Mukaddime, s. 20.

34) el-Ferrâ, *a.g.e.*, Mukaddime, I, 12.

Tesbitimize göre, “Ehlü'l-Ma'âni” deyince Zeccâc'a kadar (buna Zeccâc da dahildir), yukarıda söz konusu edilen isimler altında kitab telif eden alimler kast edilmiştir. Çünkü bu tabîrî kullanan. Ebî İshâk es-Sa'lebi (427/1035). Vâhidî (468/1076) ve Beğâvî (516/1122) gibi müfessirlerin eserlerinde, bu ibareden kimlerin kasdedilmiş olduğunu anlamak güç değildir.

Sa'lebi, Bakara süresinin başında, “lâ raybe fih” âyetini tefsir ederken şöyle der: “Ehlü'l-Me'âni şöyle dedi: Lafzı nefy, manası ise nehiydir. Yani, “Şüphe etmeyiniz!” demektir”³⁵

Vâhidî ise, Ehlü'l-Ma'âni'den kastın kimler olduğunu daha açık bir ifadeyle ortaya koyar. Bakara süresinin 177. âyetini tefsir ederken “Bunun izahında Ehlü'l-Ma'âni ihtilâf etmiştir. Ebu Ubeyde şöyle dedi..., Zeccâc şöyle anlattı..., Farra şöyle dedi..., Kutrub şöyle dedi...”³⁶ şeklindeki ifadeleri bunu ispatlamaktadır. Aynı şekilde bu ibareyi sık sık kullanan Beğavî ise, ahzab süresinin 72. âyetini izah ederken “Ehlü'l-Ma'âni'den Zeccâc ve diğerleri “Onu insan yükledi...” âyeti hakkında şunları anlatmışlardır...” demektedir³⁷.

Ayrıca İbnu's- Salâh da, tefsir kitaplarında “Ehlü'l-Ma'âni” diye bir ibâre gördüm. Bundan maksat, Me'âni'l-Kur'ân tasnif eden Ahfeş, Ferrâ, Zeccâc, İbnu'l-Enbârî ve benzeri zatlardır”³⁸ şeklinde yerinde bir tesbit yapmıştır.

Şu tespitimizi de burada kaydetmeden geçemeyeceğiz: O da, “Ehlü'l-Ma'âni” tabirini ilke defa kullanan müfessir, Ebû İshâk es-Sa'lebi olabileceği kanaatidir.

Bütün bunları söylememizin sebebi, söz konusu eserlerin aynı konuyu, yani Kur'ân'ın lafızlarını Arap kelâmı ve şiirinden deliller getirerek, şerh ve izah etmeyi hedeflemiş olmaları ve çalışmamıza “Me'âni'l-Kur'ân Müellilerinin Kur'ân Tefsiri”ne Getirdikleri” ünvanını neden verdiğimizizi açıklamaktadır.

Bu eserler, muhteva bakımından birbirine yakın ise de, uyguladıkları metod bakımından birbirlerinden farklıdır. Zira Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı, İbn Kuteybe'nin Garîbu'l-Kur'ân'ı, Ferrâ ve Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'ân'ları sûrelerin Kur'ân'daki tertibine göre ele alınmakla birlikte, âyetlerle ilgili getirdikleri şahitler ve gramer kurallarını arzetme bakımından birbirlerinden farklı oldukları gibi, beyân, bedî' tabirlerini açıklamak bakımından da farklılık arz ettikleri görülür. Bu eserlerin en geniş Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'ân'ıdır. Çünkü, Zeccâc, söz konusu eserleri adeta bir araya toplamıştır. Bu konuda, kendisinden önce yazılan eserlerin hemen hemen hepsinden yararlanmış olduğu söylenebilir³⁹.

35) es-Sâ'lebi, Ebû İshâk Ahmed b. İbrahim, *el-Kesf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyuddin Kısmı No: 131, I, vr. 286.

36) el-Vâhidî, Ali b. Ahmed en-Nisâbârî, *Tefsiru'l-Basîl*, Nuruosmaniye Kısmı, No: 240, I, vr. 241.

37) el-Begavî, *Meâlimu'l-Tenzil*, III, 164.

38) es-Suyutî, *a.g.e.*, I, 113.

39) ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 41, 42, 43, 55, 60, 66, 81, 128, 163.

Zeccâc'ın yaşadığı asra kadar, Kur'ân'la ilgili yapılan filolojik çalışmaların pek çoğunun ismine, sadece biyografik eserlerde rastlanılmaktadır. Bunlardan bize kadar, pek azı gelmiştir. Ancak bu eserlerin müelliflerinin fikirlerini daha sonraki asırlarda yaşayan Taberî, Sa'lebî, Vâhidî, Beğavî, Zemahşeri gibi müfessirlerin eserleri ile Buharî gibi bazı hadis kitaplarının tefsirle ilgili bölümlerinde rastlamak mümkündür.

Ayrıca en çok tanınanlardan Ebû Ubeyde, Ferrâ, İbn Kuteybe ve Zeccâc gibi müfessirlerin tefsirleriyle, bunlarla muasır olup Kur'ân'ın i'cazı, fesahat ve belağatı üzerine çalışan müfessirlerin getirdikleri yeniliklerin ve terminolojilerin bir değerlendirmesinin yapılması gerektiğine de inanmaktayız.